

AL-G‘AZZOLIYNING TA’LIM FALSAFASI VA OLIMLAR HAQIDAGI QARASHLARI

Abdug‘aniyev Bekzod Abduvali o‘g‘li,

Samarqand davlat tibbiyot universiteti, Ijtimoiy va gumanitar fanlar kafedrası o‘qituvchisi

G-mail: abduganievbekzod2409@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Al-G‘azzoliyning ta’lim falsafasi hamda olimlar haqidagi qarashlari tahlil qilinadi. Unda mutafakkirning ilm, ustoz va shogird odobi, olimlarning jamiyatdagi o‘rni, hukmdorlar bilan munosabati hamda tasavvufning ta’limga ta’siri haqidagi fikrlari yoritilgan. Shuningdek, Al-G‘azzoliyning ilmni axloqiy kamolot va ma’naviy poklanish vositasi sifatida talqin etishi ochib beriladi. Maqolada uning qarashlarining islomiy pedagogika va ma’naviy tafakkur rivojida ahamiyati ham ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Al-G‘azzoliy, ta’lim falsafasi, islom pedagogikasi, ilm, olimlar, tasavvuf, axloq, ustoz-shogird munosabatlari, madrasalar, islom tamadduni.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогическая философия и взгляды на учёных Abu Hamid al-Ghazali. Рассматриваются его идеи о знании, этике учителя и ученика, роли учёных в обществе, их отношениях с правителями, а также влияние суфизма на образование. Особое внимание уделяется пониманию Аль-Газали знания как средства нравственного совершенствования и духовного очищения. Также раскрывается значение его взглядов в развитии исламской педагогики и духовно-интеллектуальной мысли.

Ключевые слова: Аль-Газали, философия образования, исламская педагогика, знание, учёные, суфизм, этика, отношения учителя и ученика, медресе, исламская цивилизация.

Abstract. This article analyzes the educational philosophy and views on scholars of Abu Hamid al-Ghazali. It examines his ideas on knowledge, teacher-student ethics, the social role of scholars, their relations with rulers, and the influence of Sufism on education. The article also highlights Al-Ghazali’s interpretation of knowledge as a means of moral perfection and spiritual purification. Furthermore, it discusses the significance of his ideas in the development of Islamic pedagogy and intellectual thought.

Keywords: Al-Ghazali, educational philosophy, Islamic pedagogy, knowledge, scholars, Sufism, ethics, teacher-student relations, madrasas, Islamic civilization.

Kirish. Islom tamadduni tarixida ilm-fan va ta’lim masalalari doimo muhim o‘rin egallagan. Ayniqsa, o‘rta asr musulmon Sharqida yashab ijod qilgan Al-G‘azzoliyning ta’lim falsafasi va olimlar haqidagi qarashlari islomiy pedagogik tafakkur rivojiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Mutafakkir ilmni insonning ma’naviy kamoloti, axloqiy poklanishi va Allohga yaqinlashishining asosiy vositasi sifatida talqin etgan.

Al-G‘azzoliy o‘z asarlarida ustoz va shogird odobi, olimlarning jamiyatdagi o‘rni, ta’limning axloqiy asoslari hamda ilmning foydasi haqida muhim fikrlarni ilgari suradi. Uning qarashlarida tasavvufiy ruh ustun bo‘lib, insonning ichki poklanishi va ixlos masalalari alohida o‘rin tutadi. Mazkur maqolada Al-G‘azzoliyning ta’lim falsafasi hamda olimlar haqidagi qarashlari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Al-G‘azzoliy ta’lim falsafasi va ilm haqidagi qarashlari islomiy pedagogika va falsafa tarixida keng o‘rganilgan. “Ihyo ulum ad-din”, “Ayyuha al-valad” va “Al-Munqiz min ad-dalal” kabi asarlarida u ilmni nafaqat bilim, balki axloqiy va ma’naviy kamolot vositasi sifatida talqin etadi. Bu g‘oyalar Ibn Miskavayhning axloqiy

ta'limotlari va "Ixxon as-safo" risolalaridagi falsafiy qarashlar bilan ma'lum darajada uyg'unlashadi. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Al-G'azzoliyning ta'lim falsafasi islom ta'lim tizimi, madrasalar rivoji va pedagogik axloq shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda sifatli yondashuv qo'llanildi. Asosiy metodlar sifatida tarixiy-tahliliy, qiyosiy va kontent tahlil usullari ishlatildi. Al-G'azzoliyning asarlaridagi ta'lim, ilm va olimlar haqidagi qarashlar o'rganilib, boshqa mutafakkirlar g'oyalari bilan solishtirildi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlar va manbalar asosida bibliografik tahlil ham amalga oshirildi.

Tahlillar va natijalar. Islom jamiyati rivojlanib borgani sari ilmiy tabaqaning tabiati va jamiyatdagi o'rni ham o'zgarib bordi. Dastlab bu tabaqa asosan diniy ulamolardan iborat edi. Keyinchalik esa "kotiblar" va "faylasuflar", undan so'ng so'fiylar paydo bo'ldi. Har bir guruh jamiyatdagi alohida yetakchi qatlamni ifodalab, ba'zan o'zaro hamkorlik qilgan bo'lsa, ayrim davrlarda manfaat va qarashlar to'qnashuvi sabab keskin kurashlarga ham kirishgan. Mazkur kurashlar islom jamiyati va tamaddunining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Nihoyat XI asrga kelib fuqaholar (islom huquqi olimlari) va so'fiylar ittifoqi faylasuflar hamda boshqa ilm ahllari ustidan ustunlikka erishdi. Bu hol XVIII asr oxirigacha davom etdi. Keyinchalik esa zamonaviy, dunyoviy va g'arb ta'limini olgan yangi ziyolilar qatlamining ta'siri kuchaya boshladi.

Ana shunday murakkab ijtimoiy va ilmiy muhitda yashagan Al-G'azzoliy ilm ahli masalasiga alohida e'tibor qaratgan. U o'z davridagi olimlarni keskin tanqid qilar ekan, bu tanqidda o'z hayotiy tajribasi va ichki kechinmalari ham aks ettiradi. Chunki ruhiy inqirozga uchrashidan avval u ham siyosiy va ilmiy bahs-munozaralarga sho'ng'ib, shuhrat va martaba izlagan edi. Keyinchalik esa boylik va ta'sirdan voz kechib, zohidona hayotni tanlaydi. Shu sababli uning ilm va olimlar haqidagi qarashlari nafaqat nazariy, balki shaxsiy tajribalar asosida shakllangan edi.

Al-G'azzoliy an'anaviy islomiy qarashlarni himoya qilib, olimlarni "payg'ambarlarning merosxo'rlari" deb baholaydi. Uning fikricha, olimning asosiy vazifasi haqiqatni izlash, o'z nafsini tarbiyalash va olgan ilmiga amal qilishdan iboratdir. Shu bilan birga, u haqiqatni boshqalarga qo'rqmasdan va manfaat kutmasdan yetkazishni ham olimning eng muhim burchi deb hisoblaydi. Al-G'azzoliyga ko'ra, ilm olib, unga amal qilgan hamda uni boshqalarga o'rgatgan inson osmondagi quyosh kabi atrofga nur tarqatadi. Aksincha, ilmni yashirib, uni odamlarga yetkazmagan olim jazoga loyiq bo'ladi.

Mutafakkir olimning martabasini ham u shug'ullanayotgan ilmning darajasiga bog'laydi. Shu sababli diniy ilmlarni dunyoviy ilmlardan ustun qo'yadi. Masalan, fiqh ilmini tibbiyotdan muhimroq deb hisoblagan bo'lsa, tibbiyotni sehr-jodudan sharafliroq deb ta'kidlaydi. Biroq u o'z davridagi ko'plab olimlarni boylikka ruju qo'yganliklari, hukmdorlarga yaqinlashganliklari va o'z aytganlariga amal qilmaganliklari uchun tanqid

qiladi. Uning fikricha, ayrim olimlar jamiyat uchun foydali bo'lgan fanlardan ko'ra, yuqori mansab va obro' keltiradigan an'anaviy ilmlar bilan shug'ullanishni afzal ko'rganlar.

Al-G'azzoliy tasavvuf ahlini oddiy ulamolardan yuqori qo'ysa-da, so'fiylarni ham tanqidsiz qoldirmaydi. Uningcha, ayrim so'fiylar haqiqiy tasavvuf mohiyatidan uzoqlashib, faqat uning beradigan obro'si va mavqeini ko'zlay boshlagan edilar. Shu jihatdan u ilm ahli ham, tasavvuf ahli ham avvalo ixlos va pok niyat bilan yashashi kerakligini uqtiradi.

Mutafakkir uchun ayniqsa ikki masala muhim edi: olimlarning oddiy xalq bilan munosabati hamda ularning hukmdorlar bilan aloqasi. Unga ko'ra, olimning vazifasi haqiqatni topish va uni jamiyatga tarqatishdir. Ta'lim berish esa faqat mudarrislarining emas, balki biror ilmni egallagan har bir insonning burchi sanaladi. Biroq Al-G'azzoliy barcha bilimlarni har kimga oshkor qilish tarafdori emas edi. Uning fikricha, olim insonlarning saviyasi va tayyorgarligini hisobga olishi lozim. Chunki ayrim haqiqatlarni oshkora aytish odamlar orasida shubha yoki zarar keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli u ba'zi bilimlarni yashirish zarur deb hisoblagan. Bu qarash o'sha davrdagi siyosiy va diniy ta'qiblar, olimlarning o'ldirilishi hamda kitoblarning yoqilishi bilan ham bog'liq edi.

O'z hayotidan xulosa chiqargan Al-G'azzoliy olimlarni zohidlikka va dunyoviy manfaatlardan uzoqlashishga chaqiradi. Uning fikricha, olimlar hokimlarga haddan tashqari yaqinlashmasligi kerak, aks holda jamiyatda adolatsizlik va ma'naviy buzilish kuchayadi. U poraxo'r qozilar va manfaatparast olimlarni hukmdorlarning buzilishiga sababchi deb biladi. Shu bois olimlar hukmdorlardan sovg'a va maosh olishdan ehtiyot bo'lishlari kerakligini ta'kidlaydi. Biroq hayot zarurati tufayli davlat xizmatida ishlashga majbur bo'lgan olimlarning davlat xazinasidan maosh olishini joiz deb hisoblaydi.

Al-G'azzoliyning ta'lim haqidagi qarashlarini to'liq tushunish uchun o'sha davrdagi ta'lim tizimiga ham e'tibor qaratish lozim. Islomning dastlabki davrlarida bolalarga o'qish va yozishni o'rgatuvchi muallimlar mavjud edi. Masjidlarda esa sahobalar, hadis roviylari va faqihlar kattalarga ta'lim berishgan. Umaviylar davrida badavlat oilalar farzandlari uchun uyda ta'lim beruvchi muaddiblar paydo bo'ldi. Abbosiylar davriga kelib esa oliy ta'lim mudarrislari va maxsus madrasalar keng rivojlandi.

Islom tamaddunida ustoz va mudarrislar katta hurmatga sazovor bo'lgan. Bu, avvalo, ilmning diniy ahamiyati hamda shogirdlarning bilimni ustozdan bevosita olish istagi bilan bog'liq edi. Shu bilan birga, Qur'on maktabi o'qituvchilarining ijtimoiy mavqei yuqori bo'lmagani sababli jamiyatda muallimlar faoliyatini tartibga soluvchi qoidalar ham ishlab chiqilgan.

Al-G'azzoliy ilm olishni ibodat, ta'lim berishni esa eng sharaflilardan biri deb biladi. Uning qarashlarida tasavvuf ta'siri yaqqol namoyon bo'ladi. Ustoz chuqur bilimli, ma'naviy yetuk, taqvoli, kamtar va chiroyli axloqqa ega bo'lishi kerak deb hisoblaydi. Bundan tashqari, u muallimlar uchun o'ziga xos "kasb axloqi qoidalari"ni ham ilgari

suradi. Unga ko'ra, ustoz avvalo o'zi aytganlariga amal qilishi va o'quvchilariga shaxsiy namuna bo'lishi zarur.

Al-G'azzoliy shogirdlarning tarbiyasiga ham alohida ahamiyat beradi. U talabalarga murojaat qilib, ilmni dunyoviy manfaat, boylik yoki obro' uchun emas, balki axloqni go'zallashtirish va Allohga yaqinlashish maqsadida o'rganish kerakligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, u talabalar uchun maxsus kun tartibini ham tavsiya qiladi. Uning fikricha, tongdan quyosh chiqguncha ibodat qilish, undan keyin ustozlardan ilm olish, tushgacha yozuv va qaydlar bilan shug'ullanish, kechga yaqin ilmiy suhbatlar yoki zikr bilan mashg'ul bo'lish foydalidir. Tunning bir qismi mutolaa, bir qismi ibodat va qolgan qismi uyqu uchun ajratilishi kerak.

Bundan tashqari, Al-G'azzoliy talabalar uchun bir qator odob qoidalarini ham belgilaydi. U ilm izlashdan oldin qalbni poklash, dunyo havasidan uzoqlashish, ustozni hurmat qilish va ilm boshida bahs-munozaralarga haddan tashqari sho'ng'imaslik zarurligini uqtiradi. Shuningdek, avval asosiy ilmlarni mukammal o'rganish, foydali fanlarni tanlash va har bir ilmni chuqur egallab keyin boshqasiga o'tish kerakligini ta'kidlaydi. Eng muhimi, ilm olishdan asosiy maqsad Allohga yaqinlashish bo'lishi lozim deb hisoblaydi. Bu tavsiyalar uning keyingi davrdagi tasavvufiy qarashlarini yaqqol aks ettiradi.

Ayollar ta'limi masalasida esa Al-G'azzoliy nisbatan cheklangan qarashlarni ilgari suradi. U ayollarni erkaklardan pastroq mavqeda deb hisoblab, ularning asosan uyda qolishini ma'qullaydi. Biroq shunga qaramay, qizlarning diniy bilimlarni o'rganish huquqini tan oladi. Agar eri ayoliga ta'lim bermasa, ayolning tashqariga chiqib ilm olishini joiz deb biladi.

Al-G'azzoliyning ta'lim haqidagi qarashlari turli ilmiy va diniy manbalar ta'sirida shakllangan. U Ibn Miskavayh, "Ixivon as-safo" jamoasi hamda fuqaholar qarashlarini uyg'unlashtirishga harakat qilgan. Uning asarlarida fiqh, falsafa va tasavvuf bir-biri bilan bog'langan bo'lsa-da, tasavvufiy ruh ustunlik qiladi. Shu sababli Al-G'azzoliy nafaqat islom falsafasi va tasavvufi, balki ta'lim-tarbiya tarixida ham muhim o'rin egallagan mutafakkirlardan biri hisoblanadi.

Xulosa. Umuman olganda, Al-G'azzoliyning ta'lim falsafasi islomiy pedagogika tarixida muhim ahamiyatga ega. U ilmni nafaqat bilim manbai, balki insonning ma'naviy va axloqiy kamolotiga xizmat qiluvchi vosita sifatida baholagan. Mutafakkir ustoz va shogird munosabatlari, olimlarning jamiyatdagi mas'uliyati hamda ta'limning axloqiy mezonlariga katta e'tibor qaratgan.

Al-G'azzoliy ilmni manfaat yoki mansab uchun emas, balki haqiqat va ezgulik yo'lida egallash kerakligini ta'kidlaydi. Uning ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlari bugungi kunda ham yosh avlodni ma'naviy yetuk, axloqan barkamol va ilmga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ihya Ulum al-Din. Ihyo ulum ad-din. – Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiyya, 2005.
2. Ayyuha al-Walad. Ayyuha al-valad. – Qohira: Dor al-maorif, 1998.
3. Al-Munqidh min al-Dalal. Al-Munqiz min ad-dalal. – Bayrut: Dor al-andalus, 1993.
4. Abu Hamid al-Ghazali. Kimyoi saodat. – Tehron: Intishoroti ilmiy, 2001.
5. Majid Fakhry. A History of Islamic Philosophy. – New York: Columbia University Press, 2004.
6. Franz Rosenthal. Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam. – Leiden: Brill, 1970.
7. Seyyed Hossein Nasr. Islamic Life and Thought. – London: Routledge, 1981.
8. George Makdisi. The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.
9. Ibn Miskawayh. Tahzib al-akhlaq. – Bayrut: Dor sodir, 1985.
10. “Ixvon as-safo” risolalari. – Bayrut: Dor sodir, 2008.

